

Bűnösök és bűnbakok a Magyar Rádióban 1945 után

„[...] a rádió veszélyes találmány, éppúgy, mint a könyvnyomtatás: jóra, rosszra egyaránt alkalmas, s hatásaiban felmérhetetlen. [...] Aki a rádióhoz egyszer is komolyan s felelősséggel közelített, átérzi a benne rejlő démonikus erőket: hogy világunk sorsa, az egész emberiségé, mint alakul, az a rádiótól, a rádió uraitól is függ.”

Ortutay Gyula, *Nyugat*, 1939. 8. sz.

A Magyar Telefontávirányító és Rádió Rt. egyik vezető állású tisztviselője, Purpriger Ernő, a könyvelés és a pénzügyek korábbi felelőse 1946-ban három év börtönbüntetést kapott, és politikai jogainak gyakorlásától további tíz évre eltiltották. A népbíróság így indokolta ítéletét: „A rádió volt a háborús erőfeszítés egyik legfontosabb fenntartója, a háborús uszítás, a faji gyűlölet fokozásának leghatékonyabb, [...] elsőrendű hatalmi eszköze. A rádió volt a bűnös tömegszendvélyek felkeltésének legelsőrendűbb tényezője. Aki egy ilyen intézménynél a nyilasuralom alatt is mindvégig vezető állásában megmaradt, ezáltal hozzájárult mindazon háborús és népellenes bűnök elkövetéséhez, amelynek a rádió messze-menő tömeghatásával okozója lett.”¹

A rádió és a sajtó ugyanúgy a lejáratódott és megbukott (akkoriban sokan így mondták: rothadt) rendszer része volt, mint a kormány, a hadsereg, a csendőrség és a helyi közigazgatás. Senki nem vitatta, hogy mindegyiket meg kell tisztítani.

A korszak leghatékonyabb tömegközlelési eszköze, a Magyar Rádió a háború időszakában fokozatosan elveszítette korábbi szellemi integritását. A rádió a húszas évektől – Kozma Miklós irányításával – természetesen az uralkodó rendszert kívánta szolgálni, magát a Kárpát-medencei magyar szupremácia egyik eszközének tartotta, ám műsorait mindig igyekezett szakmailag elfogadható, művészileg értékes minőségben készíteni és sugározni. A rádió vezetősége ennek érdekében esetenként, nem is ritkán, más hatalmi-kormányzati vagy befolyásos közéleti körökkel és személyekkel is szembekerült, vitázott. 1944. március 19-én a Magyar Rádió is a német megszállók felügyelete alá került, a szélsőséges háborúpártiak szócsove lett – a nyilas hatalomátvételt követően pedig egyértelműen a magyar nácié.

A felszabadulás után a háborútól sokat szenvedett emberek szemében mindenki bűnös volt, aki a korábbi években közéleti tisztséget viselt, feladatot vállalt. Különösen vétkesnek látszottak azok, akik előtérben voltak: például a sokak által ismert rádióműsorok szereplői, szerkesztői. A rossz megítélés – jogosan, de nem egyforma mértékben – kiterjedt az intézmény vezetőire és a műsorok elkészítésének feltételeit megteremtő műszaki, hivatali és kiegészítő munkatársaikra. Az említett tisztviselőnek például azt rótták fel, hogy a nyilas kormánybiztos időszakában is megmaradt tisztségében, noha 1944 végén szinte automatikusan lett második ember a hierarchiában, mivel a többi vezető elhagyta az intézményt. Elmarasztalásának okai között konkrét bűncselekményt nem is állapítottak meg, hiszen nem készített és nem is felügyelt műsorokat.

A korabeli hangulatra jellemző, hogy a Rádió egyik társvállalatánál Cserépy László rendezőt azért ítélték állásvesztésre, mert meghitt viszonyban volt Páger Antallal. „A Páger Antallal való együttműködés beszédes bizonyítéka Cserépy magatartásának. Az Igazolól Bizottság ezt a tényt további bizonyítás elrendelése nélkül elegendőnek találta az állásvesztést kimondó határozat meghozatalához.”²

A számonkérés kezdete, az igazolási eljárás

A szövetségesek győzelme, a Harmadik Birodalom felszámolása után mindenütt igyekeztek megtisztítani a közéletet a nácizmustól. Szigorúnak minősíthető a felelősségre vonás Nyugat Európában: Belgiumban hármezer, Dániában négyszáz, Franciaországban négyezer személyt végeztek ki. Nürnbergben 658 halálos ítéletet hoztak. A különböző német megszállási övezetekben több millió fő ellen folytattak eljárást.³ A vétkes politikusok, katonák, rendőrtisztviselők és hivatalnokok mellett a kollaboráns újságírók, művészek, rádiósok is sorra kerültek. William Joyce, a berlini rádió angol bemondója (az „ugató” Lord How-How) és egy másik náci, Jean Herold Paquis, a párizsi rádió francia bemondója hazaárulónak minősült, kivégezték őket. (*Képes Figyelő*, 1945. október 27.) Magyar bíróságok hét újságírót ítélték halálra, közülük ketten kegyelmet (életfogytiglant) kaptak. A kivégzetteket a sajtón túli politikai szerepük vagy egyéb cselekményeik miatt is elmarasztalták.⁴

Magyarországon a közélet megtisztítását az Ideiglenes Nemzetgyűlés kezdeményezte. Felhatalmazása alapján az Ideiglenes Nemzeti Kormány a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk 141. paragrafusát, a kivételes hatalom köréről szóló háborús rendelkezést alkalmazta, amikor előírta a közalkalmazottak igazolását. Az igazolási eljárás nem volt teljesen ismeretlen próbálkozás, új kitaláció. Korábban, 1939-ben alkalmaztak hasonlót, amikor a visszacsatolt területeken munkára jelentkező közalkalmazottakat „magyar nemzethűség szempontjából” vonták igazolási eljárás alá. (MTI 1939. február 27.) A sok visszaélés és a rossz

tapasztalatok miatt az újabb területfoglalások után a nemzethűséget firtató eljárás már elmaradt. (Szabó 2002) Teleki Pál miniszterelnök szerint: „bár bizonyos haszna volt az igazolási eljárásnak, tízszer annyi kárt okoz a denunciació hajlam felélesztésével”. (MTI 1940. szeptember 23.)

A háború utáni igazolást megkövetelő 15/1945. ME. számú rendelet a Magyar Közlöny első, új, 1945. január 4-i számában jelent meg. A rendeletnek az volt a célja, hogy tisztázzák: 1939. szeptember 1. (vagyis a világháború kitörése) óta az egyenként igazoló eljárás alá vont közalkalmazottak magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit. (1. §)

Noha első pillantásra kézenfekvőnek látszik, miben áll az érdeksérelem, szükségessé vált a fogalom részletezése, mert számos értelmezési vita keletkezett. Május elején módosították a rendeletet. A tisztázást célzó első paragrafus így fogalmazott: „A magyar nép érdekeit sértő cselekedetek kell tekinteni különösen: ha a közalkalmazott nyilas vagy más fasiszta jellegű párt (mozgalom) tagja volt, ilyen pártot, mozgalmat támogatót vagy azok célkitűzését, működését, helyeselte; ha a háborúba való belépés, a háborúban való további részvétel vagy a tengelyhatalmak érdekében vagy pedig a szövetséges hatalmak érdekei ellen propagandát fejtett ki; ha akár közvetlenül, akár tetteivel, közhangulatot kialakító magatartásával közvetve, az ország lakossága egy részének érdekeit sértő, a magyar alkotmány szellemével ellenkező jogszabályok hozatalát mozdította elő, vagy ilyen jogszabályok végrehajtásában olyan módon vett részt, hogy ezáltal az érintett személyek helyzetét súlyosbította, ha az ország lakosságának egy része ellen gyűlöletre izgatott.” (1080/1945. ME. számú rendelet)

A rendelet még így is elég tág teret hagyott a szubjektív vélekedésnek, hiszen ki tudja pontosan, miként nyilvánulhat meg egy párt vagy mozgalom célkitűzésének vagy működésének helyeslése, vagy a „közhangulatot kialakító magatartás”.

Időközben, február elején létrehozták a népbíróságok és népügyészségek rendszerét, hogy „mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket”. (81/1945. ME. számú rendelet)

Ez az új jogszabály körülírta a háborús bűn fogalmát. A felsorolás (13. § 1. bekezdés) háborús bűnösnek minősítette azt is, „aki nyomtatványban vagy gyülekezet előtt elmondott beszédben *vagy rádió útján* [kiemelés – V. Gy.] a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott”. A 6. szakasz a minősítést a „háború szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett” személyekre is kiterjesztette. A 17. § 3. pontja szerint „népelenes bűnös az, aki nyomtatványban, gyülekezet előtt vagy egyébként nyilvánosan nép- vagy demokráciaellenes intézkedés hozatalát sürgette, vagy meghozatalát dicsérte”. A 4. bekezdés ugyanígy minősíti azt is, „aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött”. A felsorolt bűncselekmények hivatalból üldözendőknek minősültek (19. §), és a kiróható büntetés mértéke: 1 évi fogság vagy internálás volt (18. §).

Májustól kiegészítették ezt a rendelkezést is. A módosítás szerint népelesen büntetben bűnös az is, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben *vagy rádió útján* [kiemelés – V. Gy.] huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja, és az országra káros irányba terelje”. (1440/1945. ME. számú rendelet)

A jogszabályokban nem található az izgatás fogalmának meghatározása, pedig az a tárgyalásokon rendre előkerült. A definíció a NOT (Népbíróságok Országos Tanácsa) közlönyében több hónap múlva bukkant fel: „nyomtatványban, gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján különleges, a hallgatóság, illetve az olvasó lelkének erős indulatát kiváltani szándékozó behatás, amely azt célozza, hogy a hallgató (olvasó) lelkében az ellenállás csökkenjen az elérni kívánt hatással szemben, és eredményeként a hallgató (olvasó) gondolkodása a tettelssel azonos indulati elemekkel telítődjék”. (*Népbíróági Közlöny*, 1945. november 24. 12.)

A látszólag nagyon elvont kategóriákat a kortársak életközeli tapasztalatai töltötték meg a gyakorlatban alkalmazható tartalommal. A rendőrségi kihallgatások valamint a bírósági tárgyalások és ítéletek szövegéből minden fogalmi és jogi bizonytalanság ellenére kirajzolódik az alkalmazott kifejezések nagyjából egységes felfogása. A felelősségre vont értelmiségiek egy része, a fenyegető szigorú büntetés nyomása alatt, esetenként másfajta presszióknak is kitéve, de hasonlóképpen használta a fogalmakat. Igaz: valamennyi vádoló hatóság, sőt időnként a bíróság is utat engedett az indulatoknak. A jegyzőkönyvek megfogalmazása pedig a kihallgató, és nem a gyanúsított vagy a vádlott sajátja. A szorult helyzetű ember aláírása legfeljebb a szöveg jóváhagyását jelenti, és nem az azzal való azonosulását. A sajtó szintén fűtötte az érzelmek hevességét. A lapok a vallomásokat nem szó szerint, hanem rövidítve, következőképp sokkal élesebb fogalmazással, jelzős szerkezetekben tették közzé. Olvasóikat igyekeztek „megkímélni” az árnyalt, de körülmenyes fogalmazástól.

Egy példa: Dövényi Nagy Lajost, a *Tarnopolból indult el* című regény íróját, a rádió hírhedt kommentátorát is felelősségre vonták. A rendőrségen készült kihallgatási jegyzőkönyve szerint így vallott: „A regényem megírásakor tudatában voltam annak, sőt célom is az volt, hogy a zsidók elleni faji, illetőleg felekezeti gyűlöletet felkeltsem, és azt ébren tartsam [...] Tudatában voltam annak, hogy Hitler több ízben kijelentette, hogy többek között célja az is, hogy az európai zsidóságot teljesen kiirtsa. Eből kifolyólag tisztában kellett lennem azzal, hogy a zsidóellenes uszítás, mely regényemben kifejezésre jutott, milyen messzeható következménye [sic!] lehet a magyarországi zsidóság tragédiájának előidőzésében. Tagadom azt, hogy a Rádió hírszolgálati tisztviselőjének egy alkalommal,

amidőn azt kérdezte tőlem, hogy nem-e [sic!] unom ezeket az uszító hírmagyarázatokat, azt válaszoltam volna: »nekem ki van osztva minden napra kb. 1000 zsidó, akiket meg kell semmisítenem, de ha elfáradok, akkor egy párat életbe [sic!] hagyok«. Ellenben nem tagadom, hogy ilyen értelemben s erről a kérdésről volt szó közöttünk, azonban emlékezetem szerint én ezt nem magamra vonatkozólag mondtam, hanem más újságíró társamnak »humoros« megjegyzését továbbítottam.” (ÁBTL V-129749. Dövényi Nagy Lajos vizsgálati dosszié. Kihallgatási jegyzőkönyv 1945. szeptember 7.) Aki az előző szöveget olvassa, szinte hallhatja, amint a kihallgató rendőrtiszt diktálja a mondatokat. A kihallgatásról a másnap reggeli újságban a következő jelent meg: „Amikor megkérdezték tőle: tisztában van-e azzal, hogy az együgyű és évtizedeken keresztül politikailag tendenciózusan félrevezetett közönségben micsoda hatást váltott ki cikkeivel, Dövényi arcátlanul azt válaszolta, hogy nem is sejtí.” (Szabadság, 1945. augusztus 9.)

A jogszabályok felsorolt részleteinek alaposabb fogalmi körülírása és az eltelt évek, a háborús hónapok sok-sok tapasztalata sem segített egyszerűvé, átláthatóvá tenni az igazolás folyamatát. Az igazolás alá vont személyek sorsát az alakuló politikai rendőrség gyakran öntörvényű (elsősorban a kommunista párt vezetői által irányított) működése, a több azonos jogú hatóság párhuzamos hatásköre, egyes esetekben a politikai pártok érdekeinek az érvényesítése, alkalmasint a bizottsági tagok személyes ellenszenvé vagy szimpátiája elég bizonytalanná tette. Tekintélyes körök a laikus bírák szerepét és a népbíráskodás visszaható erejét is megkérdőjelezték. Mindszenty József hercegprímás elvi és a formális joggyakorlatra hivatkozó aggodalmát a miniszterelnöknek küldött levélben fogalmazta meg. „A büntető jog terén a törvények ezen visszaható erejét soha egyetlen egy jogrendszer sem ismerte el. A klasszikus római jognak sarkalatos parancsa a »nullum crimen sine lege poenali« [nincs büntett büntető törvény nélkül], továbbá, hogy »lex posterior nequit trahi ad facta praeterita« [a későbbi törvénynek nincs visszaható ereje]. Werbőczy is azt írja *Hármaskönyvében*: »constitutiones non pro praeterito, sed pro futuro scripta sunt« – a törvényeket nem a múltnak, de a jövőnek szerkesztik.” (*Iratok...* 1992, 153) Utóbbi megjegyzést mintha megfogadták volna, az idézett kormányrendeletet az Ideiglenes Nemzetgyűlés két másik rendelettel összegyúrva törvényerőre emelte, és az így elfogadott 1945. évi VII. törvény a továbbiakban a koncepciók perék egyik jogi hivatkozásává vált.⁵

Az igazolás folyamata sokáig elhúzódott, gyakorlatilag soha nem került nyugvópontra. 1947 tavaszán a Minisztertanács felfüggesztette az igazoló bizottságok működését, nem sokkal később az igazságügyi miniszter felügyelete alá helyezte a 16 000 befejezetlen ügyért felelős, újjáalakított bizottságokat. (10 000/1947. Korm. sz. rendelet) Az igazolások ügyét a következő években a minisztertanács – még 1948-ban is – kénytelen volt napirendre tűzni. (A Minisztertanács... 2003; *Dinnyés* 2000)

Az igazolási kötelezettség a közalkalmazottakra, tehát az állam, a törvényhatóság, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közoktatás dolgozóira terjedt ki, de közéjük sorolták az állami támogatásban részesülő magánvállalatok alkalmazottait is. Utóbbiak körébe tartozott a Rádió és társvállalatai.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjait, politikai államtitkárait és a honvédség vezérkari főnökét, valamint a kormány által kinevezett főispánokat megkímélték az igazolási procedúrától, őket eleve igazoltaknak tekintették. A többi közalkalmazott köteles volt nyilatkozatot tenni arról, mit tett a megelőző években. A nyilatkozatokat az igazoló bizottságokhoz kellett benyújtani. E testületek öt tagját a rendelet alapján a főispán sorsolta ki a Magyar Függetlenségi Front pártjainak (pontosabban a helyi szervezeteknek) öt-öt jelöltje közül. A fővárosban, nem lévén főispán, a Budapesti Nemzeti Bizottság vonta hatáskörébe e feladatot. A bizottság ezek után behívta annak az intézménynek egy képviselőjét, amelyben az igazolási eljárásokat lefolytatták. A Rádió ügyeiben Szilágyi Ödön, a rádióújság felelős szerkesztője volt a vállalati képviselő.⁶

Az eljárás a következő volt: az érintett munkahelyén nyolc nappal a tárgyalás előtt az elnök közhírré tette, hogy a bizottság kinek a nyilatkozatáról fog tárgyalni. Aki akart, a tárgyalásig bejelentést tehetett, akár szóban, akár írásban. (A szóbelit jegyzőkönyvezni kellett.) Később a felhívást az érintett lakóházában is kifüggesztették, ennek tényét a házibizalmi igazolta. A tárgyalás kezdetben nem volt nyilvános.

A Rádió vállalati bizottsága elé kerülő alkalmazottak mindenekelőtt kitöltötték egy kétoldalas kérdőívet. A rovatokban a személyes adatokon túl a közeli múltra vonatkozó kérdések szerepeltek elsősorban: teljesített-e katonai szolgálatot; a legutóbbi (1941-es) népszámlálás alkalmával milyen nemzetiségűnek vallotta magát; volt-e tagja (tisztviselője) a Volksbundnak, az SS-nek, bármelyik 1920 után működött pártnak, kamarának, érdekképviselési szervezetnek; kapott-e kitüntetést 1930 után; járt-e hivatalos úton Németországban; kinevezték-e vállalati igazgatótanácsba vagy más vezető testületbe? Az utóbbi kérdés már nyilvánvalóan utalt a legutóbbi hónapok történéseire. Voltak részletesebb, a zsidótörvényekre vonatkozó kérdések is: az illetőnek volt-e szerepe a zsidótörvények végrehajtásával kapcsolatban, árvásárt-e zsidó üzletet, vásárolt-e zárolt, majd eltulajdonított készletből kiárusított terméket, szerzett-e zsidótól eredő rádiót, beköltözött-e zsidó lakásba (ha igen, mi okból)? Viselt-e nyilas formaruhát, jelvényt vagy karszalagot? Végül, de nem utolsósorban a rádiósnak arra is válaszolnia kellett, hogy szerepelt-e előadóként a műsorban, hogy 1930 után milyen újságba, folyóiratba írt cikket, jelent-e meg könyve az adott időszakban, tartott-e nyilvános beszédet népgyűlésen vagy akár szakmai egyesületben. A

háborús időszakot követő tisztázás során az is minősítő körülménynek számított, hogy korábban ki melyik lapot fizette elő. Az oldal alján szerepelt az a kérdés, hogy bírói ítélet felfüggesztette-e politikai jogait, ha igen, milyen cselekmény miatt, mennyi időre. Az elítélés ténye nem volt magától értetődő, mivel a korábbi eljárások során baloldaliakat és nyilas mozgalmi aktivistákat is értek retorziók. Az a tény tehát, hogy valakitől megvonták a politikai jogokat, önmagában nem minősítette az érintettet. (Jegyzőkönyv... 1945)

A kitöltött kérdőív áttekintése, az érintett és a tanúk személyes meghallgatása alapján a bizottság általában gyorsan döntött, igazolt vagy elmarasztalt. A büntetés a vezető állásból vagy az előléptetésből (meghatározott időre) történő kizárás, de akár az azonnali elbocsátás vagy soron kívüli nyugdíjazás kezdeményezése volt. A bizottságnak munkaügyi hatásköre nem volt, de határozatát mindig végre kellett hajtani. Súlyosabbnak ítélt esetekben a rendőrséghez vagy a népügyészséghez továbbították az iratokat, ott szinte minden esetben vádat emeltek. Ha valakit nem igazoltak, vagy a rá vonatkozó határozatot igazságtalannak tartotta, jogorvoslatért a népbírósághoz, végső soron a Népbíróságok Országos Tanácsához fordulhatott. Az igazoló bizottság tagjaival szemben nem lehetett elfogultsági kifogást emelni. (*Népbírósági Közlöny*, 1946. február 23. 2.)

Az igazolás alá vont személyek számát és a vizsgálatok számszerű adatait ma már nem lehet pontosan megállapítani. A bizonytalanság oka a több őrzőhelyen⁷ lévő, hiányos iratanyag, a korabeli sajtóközlemények eltérő adatai, a változó felelősségű és személyi összetételű bizottságok (volt ideiglenes, majd hivatalos, illetve a nyugatról hazatért alkalmazottak átvilágítását végző testület) dokumentációja, a fellebbezések és népbírósági büntetőügyek elhúzódása, valamint a háború előtti és az 1945 után felvett alkalmazottak fluktuációja.

A felszabadulás után Központi Híradó Rt. néven újjászerveződött hording egységes igazoló bizottsága 1945 decemberéig a Rádió, az MTI és a Filmiroda dolgozói közül 722 személyt igazolt. Akkor még 105 „fontos” személy igazolása váratott magára. Az alkalmazottak 14 százalékát a bizottság nem igazolta: 21 főt állásvesztésre ítélt, további 8 személyt vezető állásra alkalmatlannak minősített, 8 fő kényszernyugdíjazását kezdeményezte, 2 embert eltiltott a nyilvános szerepléstől, és 13 főt feddéssel bocsátott el. (*Világ*, 1945. december 15.)

A Fővárosi Levéltárban őrzött iratok alapján készített összesítés szerint a nem hivatalos igazolási eljárás 385 személyt minősített. A régi munkatársak közül alkalmazhatónak tartottak 120 tisztviselőt, továbbá 35 főt a postaműszaktól, 115 főt a munkások közül, illetve 15 új embert, vagyis összesen 285 főt. Politikai szerepük és magatartásuk, valamint a vállalatnál betöltött szerepük miatt a többiek, köztükk 8 postaműszaki alkalmazott szolgálati viszonyát felfüggesztették. A népügyészséghez 46 személy úgye került.⁸

Mivel a politikai szűrés rendszere elég sokára, 1945 nyarára állt össze, és a rádióműsor megindításával addig nem lehetett várni, az igazolásokat önállóan kezdték meg az intézményben. Januárban a Rádió és az MTI gyakorlati vezetőjévé az Ideiglenes Nemzeti Kormány – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet megbízottaival egyetértésben – Ortutay Gyulát nevezte ki, akinek más tevékenysége mellett tekintélyes rádiós gyakorlata is volt.⁹ A vállalat magánszemélyek tulajdona volt, formailag részvénytársaság, de a részvényesek véleményét Ortutay megbízásáról nem kérdezték meg. A furcsa, ellentmondásos helyzetet februárban Havel Béla alelnök azzal akarta feloldani, hogy a tulajdonosok nevében ő is megbízást adott Ortutaynak a vállalatvezetésre. A lépést a későbbi események nem igazolták, mert amint a kormányzó pártok és a tulajdonosok között konfliktus keletkezett, Ortutay visszaadta ezt a megbízást.

Az új vezető kinevezésekor a magyarországi rádiózás személyi és technikai állapotát tekintve romokban hevert. 1945 májusáig csak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) adott engedélyt vevőkészülék tartására, és természetesen csak politikailag megbízhatónak tartott személyeknek. A rádióhallgatás szabadsága csak néhány héttel az adás megkezdése (május 1.) után valósulhatott meg. (Kelen...)

A romeltakarítás és a műszaki berendezések helyreállítása szinte áttekinthetetlenül nagy feladatnak látszott, mégsem okozott annyi gondot, mint a személyi körülmények tisztázása. Február 10-én a Sándor utcában ideiglenes igazoló bizottság alakult az MTI, két nap múlva a Rádió alkalmazottainak minősítésére. Deklarálták, hogy ennek döntései nem véglegesek, a Budapesti Nemzeti Bizottság által kijelölt majdani végleges bizottság felülbíráhatja azokat, de a határozatok természetesen azonnal életbe léptek. Elhatározták, hogy akit a bizottság elmarasztal, azt a munkájából felfüggesztik, noha járandóságairól, esetleges nyugdíjáról a bizottság nem jogosult dönten. A bizottság a mérlegelés három fő szempontját fogalmazta meg: az illető volt-e fasiszta politikai párt vagy szervezet (pl. a Volksbund) tagja, másra át nem ruházható módon felelős-e a fasiszta elnyomás alatt végzett munkájáért, és az elmúlt évek folyamán tett-e tanúságot következetes fasiszta érületről.

A Rádiót érintő igazolási, rendőrségi és ügyészségi (összefoglaló elnevezéssel: adminisztratív), illetve bírósági eljárások főként két irányban folytattak vizsgálatot: az egyik a rádió hangját meghatározó (akkor még nem így nevezett) gyűlöletbeszédet gyakorló szerzők és előadók tevékenységét, a másik a nekik teret adó intézmény működését irányító vezetők felelősségét kutatta.

Az alkalmazottakat, viselkedésük ismeretében négy csoportba sorolták: elismerték a baloldali ellenállás résztvevőit, illetve azokat, akik határozottan nyilas-ellenes magatartást tanúsítottak, nem bántották a politika-

mentes felfogásúakat, és elmarasztalták azokat, akik nyilasok, illetve németbarátok voltak. Kialakult még egy kategória: a bizottság a vállalat vezetőit sem igazolta. „Aki az elmúlt esztendőben a felelősséget másra át nem hárítható módon a vállalat vezetésében részt vett, az nem igazolható, a vállalatnak tagja nem lehet.” (Ortutay... 1945)

Az igazoló bizottság Ortutay Gyula elnök kezdeményezésére két elhunyt, illetve eltűnt munkatársat, Örley Istvánt és Rákóczi Pétert – mivel „hervadhatatlan érdemeket szereztek a Magyar Rádió ellenállási mozgalmában, ezzel minden időkre példát mutattak” – egyhangúlag igazoltnak nyilvánított. (Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. július 20.)

1945. április végére, a műsor megindításának idejére az alkalmazottak létszáma – a felszabadulás után felvett új munkatársakkal együtt – a háború előtti felét érte el: 77 munkatárs és tisztviselő, 47 zenekari tag és 60 munkás feladata volt a műsorszolgáltatás május elsejei megindítása.

A rádió munkatársait az elmúlt év eseményei alaposan megrostitták. Akit érintettek a zsidóellenes törvények, azt már a német megszállás előtt eltávolították, kivéve Radó Árpádot, az ismert és közkedvelt bemondót.¹⁰ A német megszállás, március 19-e után Náray Antal rádióelnök visszavonult.¹¹ Az intézmény irányítását német katonai megbízott vette át, de Frigyesy János ügyvezető igazgató formálisan a Rádió élén maradt. Az MTI ügyvezetője változatlanul Havel Béla volt, és csak néhány vezető beosztású munkatársat távolítottak el.¹² Egy korabeli jelentés, amelyet a Rádió és az MTI vezetői írtak alá, részletesen beszámol a megszállásról. (BFL XVII. 789. 3. doboz, Havel Béla iratai)

A német követség sajtóattaséja, Niebelschütz báró március 19-én az intézmény felügyeletével Franz Schaub (eredeti nevén: Rothen Ferenc) újságírót bízta meg, aki egy német alakulattal el is foglalta a Sándor utcai épületet.¹³ A Sztójay kormány új államtitkára, Kolosváry-Borcsa Mihály április végére elérte Cs. Szabó László irodalmi osztályvezető és helyettese, Ortutay Gyula, valamint Németh Antal főrendező, dramaturg eltávolítását. Nekik a Rádió végkielégítéssel, az ismert bemondónak, Gecső Sándornénak nyugdíjazással mondott fel. (MR Irattár. Kivonat az 1944. április 26-i vb. ülés jegyzőkönyvéből.)

Somogyváry Gyula, aki már csak névlegesen volt a rádió alkalmazottja, koncentrációs táborba került. A többiek – a nyilas érzelműek kivételével – nagyrészt visszahúzódtak, ha tehették, elhallgattak. A régiek nagy részének félrehúzóásával, illetve félreállításával egyidejűleg új, a Sztójay kormány számára megbízható személyeket szerződtek a Rádióhoz. A politikailag legfontosabbnak tartott hírosztály vezetését Béry Lászlóra bízta.¹⁴ Bosin Endre, aki addig a híreket szerkesztette, beosztottként maradt.¹⁵ A kulcspozíciókba új emberek kerültek.¹⁶ Az irodalmi jellegű műsorok irányítását Liszt Nándorra, a Nemzeti Színház főtitkára bízta.¹⁷ A drámai osztályt Laurisin Lajos, az Operaház tagja vette át.¹⁸ A kormánybiztos és az új kinevezettek nem a Rádiótól kapták a fizetésüket. „Szerencsére az új vezetők nem szívesen dolgoztak, így a régi munkatár-

sak – amennyire csak lehetett – a régi szellemben dolgoztak” – állította *Frigyesy* (1974, 42).

A következő év a magyar rádiózás történetének mélypontjára vezetett, egészen az átmeneti megsemmisülésig. A hazug hadijelentések közlését, akár a hírlapokban, a rádión keresztül is közreadták. Ezt később nem is kérték számon a rádiósokon. Az uszító, gyűlölködő kommentárok szerzőit és gondozóit azonban – elsőként az igazoló bizottságok – megpróbálták felelősségre vonni. Csakhogy az 1944 márciusával kezdődő időszakban a rádió hangját meghatározó szerzők közül csupán néhányan voltak az intézmény alkalmazottai.

Dövényi Nagy Lajost, az esti hírek rendszeres kommentátorát például 1938-tól foglalkoztatta külső munkatársként a Rádió, de hangjával igazán gyakran 1944 áprilisától találkozott a rendszeres rádióhallgató. Az *Új Magyarország* című újság korábbi munkatársát (1934–38), majd a szélső-jobboldali *Esti Újság* segédszerkesztőjét (1936–44) a külügyminisztérium sajtófőnöke „a politikai szolgálat megszervezése” érdekében delegálta a Rádióba. A „politikai szolgálat” kifejezés a napi híradásokat, kommentárokat és rövidebb politikai jellegű előadások átalakítását, a „támadó jellegű” háborús propagandát jelentette. Dövényi ezért a külügyminisztériumtól fizetést kapott, felolvasott írásaiért pedig a Rádió a szokásos honoráriumot utalta.¹⁹ Hírmagyarázataihoz – az 1945. szeptember 7-én felvett rendőrségi jegyzőkönyv szerint – az anyagot a külügyminisztériumból kapta, és a Rádióban diktálta gépbe.²⁰ A *Szabad Szó*, amikor hírt adott perének kezdetéről (1945. szeptember 28.) „a hazugságok bajnokának” nevezte, és „nemzetünk leggyászosabb korszakának legelvetemültebb gonosztevője” minősítéssel illette. Népbírói tárgyalását Major Ákos, a NOT elnöke vezette, a népügyész mellett a (politikai) közvádat Losonczy Géza, a *Szabad Nép* főmunkatársa képviselte. 1945-ben, a kihirdetett halálos ítélete után Szirmai Rezső és segítője, dr. Gartner Pál beszélt Dövényivel a börtönben. „Először a hangját figyeljük – írja Szirmai (1993, 38) –, ezt a jól hangsúlyozó tömör, mély, vidékies hangot, amely a németek bevonulása után sokszor okozott megdöbbenő perceket azoknak, akik a rádiót hallgatták. [...] még most is fülünkbe cseng az a hang [...] azok a megszárlásra uszító, elvakult, örvöngő eszmék, amelyeket az a hang terjesztett!” A népbírói halálos ítéletét 1946-ban a NOT kegyelemmel életfogytig tartó kényszermunkára változtatta.

A Sztójay-kormány időszakában más újságírók és politikusok szavai is terjesztették a kormány propagandáját. Harminc alkalommal tartott előadást Bosnyák Zoltán, a Magyar Zsidókérdés Kutató Intézet igazgatója, több szélsőséges, fajelméletet népszerűsítő lap (a *Harc*, az *Egyedül vagyunk*, a *Függetlenség*) munkatársa, szerkesztője. Október 15-ig Stitz János nyolc, Marschalko Lajos és Váró Andor három-három, Megyeri Ella, Somody István, Oláh György két-két előadást tartott. Rajtuk kívül egy-egy alkalommal szerepelt még: Görgey Vince, Rajniss Ferenc, Kolosváry-Borcsa Mihály, Esterhás István, Nyíró József, Milotay István,

Orsós Ferenc, Szigeti Endre, Endre László, Jaross Antal, Tasnády-Nagy András, Máté-Törék Gyula, Levatic László.²¹ Az ő szereplésük utólag, a romba döntött országban, az elkeseredettség és a felfokozott érzelmek hangulatában az egész intézményre rávetült, és szerencsétlenül érintette a rádiózás ismert személyiségeit.

A háborús propaganda éveit, az elhangzott uszító műsorok tömege után a közönség joggal kereste a felelősöket. A laikus igazságszolgáltatás intézménye, az igazolási eljárás alkalmasnak – és a népügyesség, valamint a népbíróság büntető eljárásaival együtt – kezdetben elegendőnek látszott ugyan a gyűlöletbeszéd megbüntetéséhez, de nem érte el a célját. A rádióműsorokban elhangzottakért felelősségre vont emberek országszerte ismert személyiségek voltak, akiknek többsége évek munkájával, új kommunikációs terepen nyújtott, önálló teljesítménnyel szerzett ismertséget és népszerűséget magának. A rádiósok esetében ellentmondásos helyzet alakult ki. A mából visszatekintve egyszerűen minősíthető, ám a maga korában valójában nagyon is bonyolult viszonyok között előfordult, hogy ugyanazon személy nyilvánosság előtti hivatalos szereplései elfedték a magánember humánus cselekedeteit.

Budinszky Sándor például rádiószereplésekkel megszerzett ismertségét titokban mások segítésére is használta. Ő volt az egyik legismertebb rádiószereplő, a sportközvetítések korabeli nagymesterével, Pluhár Istvánnal ő teremtette meg a magyar nyelvű riporteri stílust. 1933-ban elhangzott első megszólalása után mintegy 1600 helyszíni közvetítést készített. Igazolási eljárását 1945. július 31-ére tűzték ki. A tárgyaláson nem tudott megjelenni, mert éppen internáló táborban volt. Budapest elfoglalása után néhány nappal az NKVD, a szovjet állambiztonsági szolgálat elfogta, egy gödöllői, majd a ceglédi fogolytáborban többször kihallgatták, végül 1945 júniusában elengedték. Mire azonban igazoló bizottság elé kerülhetett volna, a magyar rendőrség újra internálta. Népbírósági tárgyalásra is a toloncházból vezették 1946. január 25-én. A Gálfalvy-tanács előtt a vád tárgya több politikai témájú és tartalmú rádiós szereplése volt. Felróták neki, hogy 1937 januárjában Horthy ausztriai és németországi látogatásáról tudósított, többek között közvetítette, amint Kielben a kormányzó felesége „megkeresztelt” egy ünnepélyesen vízre bocsátott cirkálót. A közvetítéseiről azt mondta a bíróság előtt: „nem állott másból, mint az elem táruló kép vázlatzerű lefestése”. A háború első heteiben a katonai vezérkar propagandaosztálya Budinszkyt a frontra küldte, onnan hét rádiós közvetítést mondott mikrofonba és filmhang-felvételre. „Ezek a tudósítások kétségtelenül azt a hitet kelthették a magyarországi rádióhallgatókban, hogy hadseregünk és repülőink korszerűen, jól vannak felszerelve, és helyesen cselekszünk, okkal veszünk részt a németek oldalán a Szovjet elleni háborúban.”²² A bíróság belátó volt, Budinszkyt sem a riportért, sem a tudósításokért nem büntette meg. Elmarasztalta viszont az 1944-ben, Kassán rendezett antibolsevista kiállításról adott tudósítása, és arról a rádióújságban május 19-én megjelent írása miatt,

valamint azért, mert a rádióban és a rádióújságban „mentőmunkának” minősítette, helyeselte a Hain Péter vezette politikai rendőrség akcióját, az „eldugott zsidó műkincsek” összegyűjtését. Budinszky a rendőrségi kihallgatása során is előkerült vádak az azzal utasította vissza, hogy gyakorlatilag kényszerítették a közvetítésekre, és a kritikus pontokon előre elkészített szövegeket kellett felolvasnia. Elmondta továbbá, hogy a nyilas korszakban több felkérést elutasított, többek között Szálasi beiktatásának közvetítését. A vádirat e részleteit a sajtóban is közzétették. (*Népbírószági Közlöny*, 1945. december 22. 15.)

A tárgyaláson számos kollégája és barátja szolt mellette. Szerintük Budinszky nem volt szélsőségesen németbarát, sőt, amikor kellett, igyekezett zsidó ismerősein segíteni. Mentésítést szerzett Szilágyi Ödön feleségének a zsidóellenes törvények egyes előírásai alól, noha a rádióújság szerkesztőjével rossz viszonyban volt.²³ Egy lakásszomszédja arról beszélt, hogy a riporter rendszeresen élelmiszerral látta el Dr. Berend József zsidó orvost, és őt sem jelentette fel, noha tudta, hogy hamis – keresztény személyazonosságot tartalmazó – személyi iratokat használ. Az érkei helynök emlékezett rá, hogy egy házaspárt felvétellett egy katolikus kórházba. Egy vak munkaszolgálatos nőtestvére elmondta, hogy miként segített a bátyja helyzetén. Egy kereskedő számára szintén mentésítést szerzett, noha nem voltak közeli barátok.

Jávor Pál, az ismert színész, Budinszky több évtizedes barátja szerint „vérbeli szpiker volt, aki hivatását szentnek tartotta, és csak annak élt [...] nem érdekelt semmilyen politikai mozgalom”. Jávor arról is beszélt, hogy amikor a Svábhegyen fogva tartották, Budinszky volt az egyetlen, aki fel merte őt keresni, eljárta az érdekében két nyilas miniszternél, táviratot küldött neki a sopronkőhidai börtönbe, értesítette zsidó felesége hogylétéről. Landesmann Olga, Jávor Pál felesége, aki 1944-ben bujkálni kényszerült, maga jelentkezett a népbírószági tárgyalásra, és mindezt megerősítette. Uray Tivadar színművész húsz éve ismerte Budinszkyt, jó barátságban voltak. „Meggyőződése – mondta – hogyha a vádlott hivatásától [akkor, 1944-ben] visszavonul, olyan szélsőséges bitangok jönnek, akiknek valóban sikerült volna az, amivel Budinszky Sándort vádolják.” Budinszky mellett állt ki Szőnyi István festőművész és Pátzay Pál szobrász is.

Szabó Katalin a rádió műsorszerkesztési osztályán dolgozott. Tanúsította, hogy a katonai vagy politikai jellegű műsorszámokat a propaganda-minisztérium, a belügyminisztérium vagy a vezérkari főnökség utasítására kellett beiktatniuk, Budinszkyt pedig személy szerint kérték a közvetítésre. A hölgy szemtanúja volt annak, hogy Budinszky a nyilas kormánybiztosnak megtagadta, hogy közvetítse Szálasi beiktatását. Barsi Ödön, a Rádió főrendezője úgy vélte: Budinszky a volt kormányzóhoz ragaszkodott, tőle várta, hogy megfékezi a zsidóüldözést, és félreállítja Szálasiékat. Ha a terhére rótt közvetítéseket megtagadja, abból baja származhatott volna. Barsi hozzátette: látta azokat a leiratokat, amelyeket a hivatalok a közvetítő riporternek előre elkészítettek, és fel kellett olvasnia.

Munkás fogóval az Empire State Building építkezésén, 1931

A népbíróság a majdnem két éve internált Budinszkyt 1946. december 28-án, 3665/1945 számú ítéletével félévi börtönbüntetésre és állampolgári jogainak ötévi felfüggesztésére ítélte. A fellebbezést, egyben az igazolást (a korabeli terminológiával: igazolófellebbezést) az ügyész elutasítani javasolta, illetve a bizottság határozatának a jóváhagyását kérte. (BFL XXV. 1. a 4518 – 1945) Mire az ítéletet kihirdették, öt hónap és 15 nap eltelt, a bíró a börtönbüntetést kitöltöttnek vette. Nagyobb súlyú mellékbüntetésnek látszik, hogy, tájékoztatni rendelte a budapesti főpolgármesteri hivatalt és a lakáshivatalt. A tárgyalásról és az ítéletről a sajtó is beszámolt. (*Kis Újság*, 1946. január 26.; *Magyar Nemzet*, 1946. augusztus 29.) A *Szabad Nép* így: „Budinszky Sándort, a rádió volt nyilas helyszíni közvetítőjét több súlyos terhelő vallomás ellenére mindössze hat hónapi börtönbüntetésre ítélte a népbíróság, mert az ítélet indokolása szerint csak a *Rádióélet*ben megjelent két cikkéért találták bűnösnek. (*Szabad Nép*, 1946. augusztus 29.)

A Somogyváry Gyula (ismert írói nevén: Gyula diák) ellen lefolytatott eljárás tragédiával végződött.²⁴ Az ő nyilvános és titkos cselekedetei

között elképesztően nagy, ezért egyértelműen nem is bizonyítható ellentét feszül. Két regényét (a *Virágzik a mandula*, valamint *És Mihály harcolt* címűeket) 1945-ben fasiszta szelleműnek minősítették, és a betiltott, megsemmisítésre ítélt könyvek listájára vették.²⁵ Történt ez annak ellenére, hogy náciellenes (akkoriban inkább a „németellenes” kifejezést használták) állásfoglalása és szereplése miatt 1944 márciusában a németek letartóztatták, majd Mauthausenben koncentrációs táborba zárták. A háború utáni helyzetét nehezítette, hogy korábban országgyűlési képviselő is volt, így számon kérhették rajta több olyan törvény támogatását (megszavazását), amely a népbírói rendeletben megfogalmazott háborús bűn, illetve nép- és demokráciaellenes bűncselekmény kritériumát kielégítette.²⁶ Védekezésében arra hivatkozott, hogy szerinte az első zsidó(ellenes) törvény nem volt embertelen, de már akkor is tépelődött a kormánypártból való kilépésen, a másik két törvényt pedig nem szavazta meg, mert katona volt, nem járt be a parlamentbe. Egyébként választókerületében mindig nyilas ellenfele volt, a parlamenti szélsőbal (ott helyezkedtek el a nyilasok) hangosan demonstrált ellene. Pedig ellenfelei nem is tudták, hogy Somogyváry a háború alatt egy náciellenes rádióállomásnak volt az egyik irányítója.

A titkos rádióról a fellebbezésben Somogyváry a következőket írta: „1940 kora tavaszától kezdve, Teleki Pál miniszterelnök parancsára és a külügyminisztériummal való szakadatlan kapcsolatban, Magyarország külpolitikai helyzetére, és főként a magam személyére nézve feleltet veszedelmes, titkos rádiószolgálatot végeztem, a vezérkari főnökség részéről rendelkezéseimre bocsátott, mozgó, katonai leadóállomással. Ez a szolgálat, Magyarországnak a háborúba való szerencsétlen belesodortatása után, immár az úgynevezett »szövetségesi hűség« elleni, folyamatos és rendszeresen végrehajtott, katonai deliktum-sorozatot jelentett, amelynek a németek részéről való felderítése és rábizonyítása esetén Magyarország nem térhetett volna ki a kiadatásom és rögtönítélő német hadbíróság elé való állíttatásom elől; másfelől pedig azonnali legsúlyosabb megtorlásokra vezethetett volna az ország ellen.” (BFL XVII. 789. igazoló bizottság 5. doboz, Somogyváry népbírói anyaga 754–755) A beadványban az olvasható, hogy Somogyváry minderről a bizottságot zárt tárgyaláson részletesen tájékoztatta, ám arról az ülésről nem készült vagy nem maradt fenn jegyzőkönyv.²⁷

Somogyváry igazolásáról 1945. november 13-án tárgyalt a bizottság. A tárgyalásról készült jegyzőkönyvből az olvasható ki, hogy a bizottság tagjai jól felkészültek (vagy valaki felkészítette őket), mert számos korábbi beszédéből idéztek, visszanyúltak az őszirózsás forradalom korszakába is, felolvasták parlamenti beszédeinek részleteit, néhány kérdéssel politikai vitát folytattak vele. A megkérdezett tanúk, kollégák valamennyien szimpátiával nyilatkoztak róla. Bosin Endre 25 éve ismerte, sokáig együtt dolgozott vele a Rádióban. Állította, hogy Somogyváry nem volt zsidóellenes. Tanúnak hívták mauthauseni rabtársait. Szentiványi Lajos, a Nemzeti

Bank alelnöke Bajcsy-Zsilinszky Endrét idézte, aki annak idején elmondta neki, hogy ha valamit meg akart tudni a valóságos hadi helyzetről, Somogyváryhoz fordult tájékoztatásért. Malasits Géza, az új nemzetgyűlés szociáldemokrata képviselője azt mondta el, hogy Somogyváry „nagyon mérsékelt, jó keresztény ember” volt. A baloldali képviselők szerették, mert mindig őszintén tájékoztatta őket a való helyzetről, nem volt németbarát és nyilas. Megerősítették, hogy a gyűlölködő törvények megszületésénél nem volt jelen a parlamentben, mert már katona volt. Lajos Iván minisztériumi tanácsos tudott a titkos rádióban végzett munkájáról. Ismertették Szakasits Árpád szociáldemokrata főtitkár írásbeli nyilatkozatát is arról, hogy Somogyváry mint a vezérkari főnökség 6. (propaganda) osztályához beosztott tiszt, segített a katonai, illetve a munkaszolgálat alól mentesíteni Kállai Gyulát (a *Népszava* szerkesztőjét, a későbbi kommunista külügyminisztert és miniszterelnököt) és két munkatársát.

Somogyváry elmondta például, hogy a német fogságban a kihallgatója vádpontként idézte fel Kállaiék mentesítését, szapultta őt, mert elvállalta egy katolikus hitre térő zsidó keresztapaságát, szemére vetette, hogy könyveit a zsidó Singer és Wolfner Kiadónál jelentette meg, és hogy beszédeiben náci- és nyilasellenes kitételeket használt. Az igazoló bizottság mindennek ellenére négy évre eltiltotta a nyilvános szerepléstől (rádió, sajtó stb.), így kenyérkereset nélkül maradt. A korabeli sajtó is beszámolt a határozatról. (*Magyar Nemzet*, 1945. december 1.) Fel-lebbezésében Somogyváry „az igazsággal szemben homlokegyenest ellenkező” határozatot igen keserűen jellemezte: „eltilt minden nyilvános szerepléstől [...] sőt, egy mindenre ráhúzható »stb.«-vel olyan esetleges életlehetőségektől is, amelyekre utóbb bármely haragosom vagy rosszakaróm, mint elvitatható »nyilvános szereplésre« rámutat. Ez a »stb.« egyébiránt nyilvánvalóan egyedül áll a szabatos judikatúra történetében.” (BFL XVII. 789. igazoló bizottság 5. doboz, Somogyváry népbírósági anyaga 751–757)

A népbíróság a fellebbezési eljárásban az eltiltást három évre csökkentette. Határozatában mérlegelt: képviselőként és a rádióban elmondott újívi köszöntőivel, valamint a kívánság-hangversenyek szereplőjeként a jobboldali rendszert messzemenően kiszolgálta, továbbá két könyvét indexre tették, ezzel szemben javára írta, hogy nem tartozott a legtúlzottabbak közé, antiszemita tevékenységet nem fejtett ki, a németek a megszállás után rabságba hurcolták. A népbírósági határozaton a dátum: 1948. február 6. A tárgyalás, illetve a fellebbezés benyújtása óta több mint két év eltelt, s ha hozzávesszük a felszabadulástól a tárgyalásig eltelt hónapokat, ki is telik a három esztendő. Somogyváry meghurcolása azonban nem fejeződött be. 1950. november 6-án a lakásán újra letartóztatták, és internálták. A rendőrségi jegyzőkönyvek és a táborban keletkezett besúgó jelentések csupa általánosságot tartalmaznak, semmilyen konkrét váddal nem szembesítették. Három év múlva, 1953. február 12-én, rabkórházban halt meg. (Orvosi jelentés: ÁBTL 3.1.9. V-17608, 50.)

Fedák Sári, a korszak ünnepezt művésze magyar nyelvű, de nem magyar rádióban volt közreműködő a háború végén. Az Új Magyar Színház vezető színésznője a front közeledtével (1944. október 14-én) elhagyta Budapestet. Kerék Margit nevű szobalányával Sopronba utazott, ott fellépett a *Vén diófa* és a *Tokaji aszú* című darabokban. December közepén a nyilas külügyminisztérium nevében bemondónak kérték a bécsi, német tulajdonú Donausender rádió magyar nyelvű adásához. A rádióban hetenként háromszor szerepelt fél öttől ötig. Elszavalta többek között Liszt Nándor *Aranyvonat* című, a Szent Jobb ereklyét szállító vonatról szóló, illetve *Boldogasszony anyánk* című versét, utóbbit orgonakisérettel. Saját írásai közül *Társaságban* sorozatcím alatt a német–magyar történelmet felidéző gondolatait, egy meg nem jelent könyvének négy részletét olvasta fel. „Volt még egy előadásom a bécsi magyar rádióban, [amelyet] emlékezetem szerint akkor tartottam, amikor Budapest végképp elesett. Ezt az előadásomat a rádió vezetőségének felkérésére tartottam, mint olyan személy, aki 46 esztendőn keresztül Budapest közönségével a legszorosabb érintkezésben voltam mint művész. Az előadásomban arról volt szó, hogy Budapestet összebombázzhatják, összedülhet a világ, de az ibolyák a Hűvösvölgyben mégis kivirítanak, és mi még sírva fogunk egymás nyakába borulni Budapesten.” (ÁBTL V-101545) Szerepléseiért kétszer kapott 1000-1000 Birodalmi Márkát. A rádió munkatársai április 2-án elmenekültek Bécsből. Fedák Sárit otthagyták. Őt egy dunai uszály vitte fel Németországba. Az amerikai csapatokkal Obernzell helységben találkozott.

A művésznőt – hazatérte után – népbíróság elé állították, mondván: aki a Donausender műsorában közreműködött, az a nép- és demokráciellenes hírverés szolgálatába szegődött. Az ítélet: két év börtönbüntetés, teljes vagyonefelkobzás és a politikai jogok 10 évi felfüggesztése. Az indokok között „a népbíróság enyhítő körülményként értékelte vádolt büntetlen előéletét, idős korát és azt a körülményt, hogy a felmerült adatok szerint az üldözések alatt több zsidó származású embert, valamint baloldali politikai felfogásuk miatt üldözöttet támogatott; azt a körülményt, hogy csaknem fél évszázados, sikerekben gazdag színészi pályája alatt a magyar színházi kultúrát gazdagította és külföldön is sikert és elismerést szerzett a magyar névnek; végül azt a körülményt, hogy mint kiöregedett színésznő, nem tudván belenyugodni abba, hogy tovább nem szerepelhet, bármilyen politikai küzdelmek és körülmények között is színpadra és szereplési lehetőségre volt szüksége, mely indító oknak nagy szerepe volt abban, hogy ő a nyilasokhoz csatlakozott”. (ÁBTL V-101545) (Megjegyezzük: a bíróság nem említette, hogy 1919. után meg azért támadták Fedák „Zsaszát”, mert részt vett a Vörös Hadsereg toborzóján az Opera előtt.)

A rádiózáson túl más cselekményeket – antiszemita kijelentéseket – is tulajdonítottak Fedáknak, ám ezeket a Népbíróságok Országos Tanácsa, a másodfokú fórum nem találta kellően bizonyítottnak. A NOT a Fedákra

kiszabott két év elzárást jogerősen nyolc hónap börtönbüntetésre változtatta, mivel „a törvényi tényállásban foglalt huzamosabb idő és a magatartás állandósága nem állapítható meg”. A büntetés letöltése után Nyár-egyházán élt teljes visszavonultságban. Mivel mellékbüntetésként három évre eltiltották a budapesti fellépéstől, többé nem tért vissza a színpadra.

Története jóval később, halála után felülvizsgálattal folytatódott. 1994-ben a Legfelsőbb Bíróság – a legfőbb ügyész indítványára – újraértelmezte a „hírverés” fogalmát, s ennek alapján törvénysértőnek ítélte meg mind a Budapesti Népbíróság, mind a Népbíróságok Országos Tanácsa által kiszabott büntetéseket. Az ítélet azt tartalmazza, hogy „a terhelt a Donausender rádiónál lényegében bemondói feladatot vállalt, vagyis a mások által összeállított híreknek, anyagoknak és egyéb írásműveknek a felolvasására vállalkozott. A hírverés fogalma azt jelenti, hogy az elkövető politikai jellegű és önálló szellemi tevékenységet fejt ki, ezért nem tekinthető ilyennek a más által összeállított rádióközlemények pusztá felolvasása, ismertetése.” (Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Bfv. X. 2081/1994/4. szám) Igaz, hogy a legfőbb ügyész felülvizsgálati indítványában az szerepel, hogy a terhelt „a háború idején néhányszor [saját maga által írott] jegyzeteiben németországi útleírásokat, a munkásviszonyokról és a szociális kérdésekről felolvasott”, de azok tartalma „politikailag nem volt kifogásolható”. Miután a peranyagban ezek a jegyzetek nem találhatók, nem tudni, hogy az indítványozó mire alapozta a minősítésüket. Az 1994-es ítélet tehát egyfelől azt tartalmazza, hogy a rádióban Fedák Sári saját írásait olvasta fel, amelyek – noha nem ismerjük a tartalmukat – politikailag nem kifogásolhatóak, másfelől azt,

Az apa nézi, amint a család tollakat válogat,

hogy bemondóként nem felelős az általa felolvasott szövegek tartalmáért. Minderre tekintettel a Legfelsőbb Bíróság a terheltet a népellenes büntett miatt ellene emelt vád alól felmentette.

Nincs módunk kételkedni a felmentés megalapozottságában. Mégis nehéz elfogadni, hogy évtizedekkel később, egy másik történelmi korszakban az ítéletet egy újabb bíróság felülvizsgálati eljárása úgy semmisíti meg, hogy már nincsenek élő tanúk vagy később előkerült, újabb bizonyítékok, és nem látszik nyoma történeti kutatásnak, újabb elemzésnek. Ha hatvan évvel a háború után egymást követik a gyors felmentések és rehabilitációk, és ha az utókor bírósága éppoly sietőséggel kívánna lezárni az ügyeket, mint egykor az igazoló bizottságok és a népbírósági tanácsok, akkor az a benyomás keletkezhet, hogy az igazságszolgáltatást a törvényeken és a megismert tényeken kívül más szempontok is befolyásolják.

Mire vezetett a számonkérés?

A felsorolt példák azt bizonyítják, hogy a laikus igazságszolgáltatás intézménye, az igazolási eljárás, bár kezdetben szükségesnek látszott a közélet megtisztításához, nem érte el a célját, felemás eredményt hozott. A tömeges felülvizsgálat lehetőségét, noha túl korai alkalmat kínált a közelmúlttal való szembesülésre. A Rádióban sem teljesült a kezdeti cél: a személyenkénti vizsgálat nem tette mindenki számára egyértelművé, hogy a gyűlölet szavai miként segítették elő azokat a cselekményeket, amelyek elvezettek a soha nem látott nemzeti tragédiához.

A számonkérés éveiben, 1945–46-ban a magyar társadalomban a háborúban szétrombolt ország, a milliós emberveszteség és a szétzilálódott családok ellenére még erős volt a korábbi rendszerből eredő gondolati folyamatosság. Túl sokan voltak olyanok, akiknek alapos lelkiismeret-vizsgálatra lett volna szükségük. Amint a rádiós példa is bizonyítja, az igazoló bizottság egyes tagjainak is volt felelőssége, ők sem voltak hibátlanok. (Kilián Zoltán például joggal nehezményezte, hogy az őt ún. honvédműsoráért elmarasztaló bizottság elnöke, Dr. Bóday Jenő közreműködő szerzője volt ugyanannak a sorozatnak.) A bizottságok általában jól ismert személyek huzamos ideig megfigyelt, sokszorosan megtapasztalt magatartását minősítették. A tanúk vallomása és az egyes cselekedetek megítélése azonban sok szubjektív és igazságtalan elemet is tartalmazott. Ellensúlyként a bizottság működésének viszonylagos nyitottsága és a sajtó figyelme jöhetett számításba. Ami az utóbbit, a lapokat illeti: a jelzős szerkezetekkel tűzdelt hírek és rövid tudósítások inkább indulatokat keltettek, mintsem alaposan tájékoztattak. A lapok részben a nyilvános szereplést megítélő (és a részleteket kevésbé ismerő) közvéleményt jelenítették meg, részben (nagyrészt?) politikai kívánalmaknak igyekeztek megfelelni, példatárat akartak prezentálni. Ez magyarázhatja

a rádiós igazolásokról szóló hírek gyakran éles minősítéseit, a cikkek durvább hangvételét. A Rádió belső viszonyait jobban ismerő bizottsági tagok – döntéseikben megjelenő – véleménye, illetve elsősorban a tanúként meghallgatott kollégák tapasztalata ezeknél árnyaltabb.

A háborús közelmúltban, amelyet mind a bizottság, mind a hatóság az igazolások szempontjából elsőrendűen vett figyelembe, a Rádió működését is meghatározta a kivételes hatalom, a rendeleti úton történő kormányzás. A Teleki-kormány által 1939. szeptember 1-jén bevezetett rendkívüli intézkedések, az 1939. évi II. törvénycikk alapján életbe léptette a kivételes állapotot. Korlátozták az egyesülési és gyülekezési jogot, átalakították a közellátás rendjét, bevezették a rendőri felügyeletet, az iparban felfüggeszthették a fizetett szabadságot, felállították a légoltalmi szervezetet és bevezették a sajtó, a postai és táviró közlemények ellenőrzését, valamint a telefonok lehallgatását és a rádióközlemények cenzúrázását, továbbá a külföldről érkező sajtótermékek vizsgálatát. A cenzúra alávett helyzetbe hozta a sajtót és a rádiót. Egyharmadával csökkentették a napilapok terjedelmét, a közlésre szánt szövegek kéziratát vagy kefelevonatát a területileg illetékes ügyészség sajtóellenőrzéssel megbízott tagjának be kellett mutatni, s csak az ő engedélyével volt szabad közölni. A sajtócenzúra nem csupán ellenőrzésre szorítkozott. A miniszterelnökség és a Külügyminisztérium sajtóosztályai általános irányelvekkel és szinte naponta részletes utasításokkal, kötelező vezércikk- és kommentár-átadásokkal igyekeztek elérni, hogy a sajtó hangvétele összecsengjen a kormányzat külpolitikai szándékaival. (Lásd például: „... a háború szolgálatában” 2007.)

A rádióban a híreket és a külpolitikát is érintő előadásokat – ellenőrzés címén – lényegében a Külügyminisztérium beosztottjai szerkesztették; a Honvédelmi Minisztérium megkapta a hadüggel kapcsolatos, katonai tárgyú kéziratokat, s valamennyit cenzúrázta, a hírmagyarázatok egy részének a VKF (Vezérkari Főnökség) volt a megrendelője, sőt gyakorta előállítója is. A mindenkori kormányzatnak a rádióra fordított fokozott figyelmét bizonyítja, hogy a húszas évek óta hetenként ülésezett egy minisztérium-közi műsorellenőrző bizottság, amelynek szerepe, befolyása most megnövekedett.

Az előzmények és a felidézett (valamint számos további bizonyítékkal szolgáló, de ebből az írásból terjedelmi ok miatt kimaradt) esetek azt mutatják, hogy a Rádióban felelősségre vont emberek – különösen az országszerte ismert személyiségek – rádióbeli és közéleti szereplése ürügye lehetett későbbi koncepciók, jogilag és emberileg megengedhetetlen, megalázó procedúráknak.

A rádiós műsorkészítőket sújtó népbíróági ítéletekről utólag gyakran kiderül: a bizonyítási eljárás nélkülözötte a kellő körültekintést, a felsorakoztatott bizonyítékok nem mindig voltak elegendőek, és utólag hiányolható az alapos elemzésük. Másfelől az is igaz, hogy az érintettek védekezése – a megmaradt iratok alapján – elég ellentmondásos.

Kétségtelen, hogy a háborús propaganda évei, az elhangzott uszító műsorok tömege után joggal keresték a felelősöket. Megfontolandó tapasztalat a jogi felkészültség nélküli, politikai érdekeket képviselő laikusok szereplése mind az igazolási és fellebbezési eljárásokban, mind a büntetőügyekben. Ezek a testületek eredeti feladatuk ellátása közben nem csak az ország és a lakosság elszenvedett bántalmait torolták meg, hanem igazságtalanságukkal sok új sérelmet is okoztak. Mégis nehezen fogadható el, ha évtizedekkel később, egy másik történelmi korszakban az ítéleteiket egy újabb bíróság sorozatos felülvizsgálat keretében, formai, alaki okokra hivatkozva semmisíti meg.

A Rádió vezetőinek háború utáni megítélése vitatható. Egyfelől jogos az elmarasztalásuk (nem feltétlenül annak a mértéke, de a ténye), hiszen ők üzemeltették, irányították azt az intézményt, amelynek hangja jelentős hatással volt a háborús hangulat és a rasszista indulatok, a gyűlölet felkeltésére. A Rádió vezetői és tulajdonosai elleni eljárásokat azonban erősen befolyásolta, hogy a politikai pártok először birtokukba, majd tulajdonukba akarták venni az intézményt. Ez hamarosan be is következett.

Jegyzetek

- ¹ (BFL XXV.1. a. Népbíróság 3036/45, 136.) A *Világ* című lap 1945. szeptember 27-i cikke úgy tudta, hogy a népügyész Purpriger Ernőt azzal is megvádolta, hogy 15 000 hanglemezt és a rádió felbecsülhetetlen értékű műszereit a kiűrés során nyugatra „mentette át”. A cikk állítására a peranyag nem tartalmaz bizonyítékot.
- ² (BFL XVII. 789. 1. doboz) Cserépy László (1907–1957): színész, filmrendező, a harmincas évek fordulóján a Nemzeti Színház tagja volt. Később filmrendező lett. 1945-ben elhagyta az országot.
- ³ (Zinner 1982, 22–23) Újabb, részletes áttekintést ad Papp (2009, 162).
- ⁴ Fiala Ferenc és Dövényi Nagy Lajos kegyelmet kapott, Rajniss Ferenc, Szálasi kormányának minisztere, Hubai Kálmán a radikális szélsőjobboldali pártok meghatározó politikusa, Kolosváry-Borcsa Mihály a Stójtjay kormányban államtitkár, Omelka Ferenc a nyilas Számonkérő Szék vezetője, Görgey Vince pedig bűnségéd volt egy politikai merényletben.
- ⁵ Az 5900/1945. ME. számú rendelet a népbírói eljárásra vonatkozó szabályokat részletezte, a 6750/1945. ME. számút névlegesen a közhivatalnokok munkafegyelmének fokozottabb biztosítása tárgyában bocsátották ki.
- ⁶ Szilágyi Ödön (1902–1951) újságíró, a *Délibáb*, a *Színházi Élet* és a *Színházi Világ* munkatársa, 1932-ben lépett be a Rádióba. Több mint ötven rádiószereplése volt. 1943-tól a *Rádióélet* című hetilap felelős szerkesztője. Szépirodalmi és művészeti tárgyú cikkei jelentek meg a *Magyar Nemzetben* és az *Újságban*. 1945-től a *Magyar Rádió* című lapot szerkesztette, illetve a műsorszerkesztőségben dolgozott.
- ⁷ Budapest Fővárosi Levéltár, Magyar Rádió Zrt. irattára, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Legfelsőbb Bíróság irattára, Politikatörténelmi Levéltár.

- ⁸ Az igazoló bizottságok működését, eljárásuk szabályait, az általuk megfogalmazható minősítéseket és lehetséges intézkedéseket, a fellebbezés módját, továbbá az itt idézett adatokat részletesen ismerteti Fehér (2006, 61–124). Adattárában 60 elmarasztalt személy adatai szerepelnek.
- ⁹ Ortutay Gyula (1910–1978) néprajztudós, politikus. A harmincas évek elején Kozma Miklós rádióelnök gyermekének házi tanítója. 1935-től a Rádió munkatársa, Cs. Szabó László helyetteseként az irodalmi műsorok lektora. Egyetemi oktató (magántanár), a *Magyarságtudomány* című folyóirat szerkesztője. A harmincas évektől részt vett a baloldali értelmiségi akciókban. 1945-ben a Budapesti Nemzeti Bizottság tagja.
- ¹⁰ Radó Árpád sorsáról bővebben ír Szalóczy (2005).
- ¹¹ Részletesebben: Náray (2006, 252).
- ¹² Frigyesy János és Havel Béla sorsával részletesebben e tanulmány *A Rádió vezetőinek felelősségre vonása* című [itt nem publikált – a szerk.] része foglalkozik.
- ¹³ Franz Schaub, eredeti neve: Rothen Ferenc, a magyarországi német kisebbségi mozgalom aktivistája, a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesületének (Ungarländisch Deutscher Volksbildungsverein – UDV) korábbi titkára. 1936-ban a Győri Ítéltábla hathavi fogsággal sújtotta, de amnesztiát kapott. 1937–1939 között a nemzetiszocialista mozgalom, Szálasi külügyeinek irányítója volt. Internálása elől 1939-ben Németországba menekült, ahol a külügyminisztérium délkelet-európai sajtócsoportjának referense lett. A megszállókkal tért vissza Magyarországra.
- ¹⁴ Béry László (1898–1971) újságíró. A *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* belső munkatársa, 1939-től az *Esti Újság* szerkesztője. 1948-ban emigrált. A SZER magyar osztályán 1951–1967 között dolgozott. Ottani álnéve: Balogh Balázs.
- ¹⁵ Bosin Endre (1894–?) 1933-tól hírszerkesztő, a német megszállásig a hírosztály vezetője, majd szerkesztő. 1945-től az ötvenes évekig más beosztásban dolgozott a Rádióban.
- ¹⁶ 1944. április 22–24. között több újság közölte a rádió vezetésében elrendelt változtatásokat (*Magyarország, Új Nemzedék, Reggel, Esti Újság, Összetartás, Friss Újság*).
- ¹⁷ Liszt Nándor (1899–1946) jogász, hírlapíró. Az MTI debreceni kirendeltségén, majd különböző újságoknál dolgozott (*Fehér Újság, A Nép, Magyarság, Szózat, Új Vetés*). 1934–1936 között a *Katholikus Figyelő* szerkesztője, 1937-től a *Függetlenség* irodalmi rovatvezetője. A Nemzeti Színház főtitkára, 1945 tavaszán a bécsi *Donausender* munkatársa. Háborús bűnösnek nyilvánították.
- ¹⁸ Laurisin Lajos (1897–1977) operaénekes (tenor). Előbb teológiai tanulmányokat folytatott, majd jogot hallgatott, végül Rákosi Szidi színiiskolájában szerzett diplomát és a Zeneakadémia opera tanszakán tanult. 1926-tól 1945-ig volt az Operaház tagja. 1945-ben az USA-ban telepedett le.
- ¹⁹ Zilahy Sebess Jenő külügyi sajtófőnök Frigyesy János vezérigazgatónak 1944. április 5-én küldött levele. (Frigyesy 1974, 43–44)
- ²⁰ A kommentált hírek eredeti példányainak egy kötege Dövényi rendőrségi dossziéjában van (ÁBTL V-129749).
- ²¹ (Major 1945. augusztus 27.) Majort 1945. február 5-én a Budapesti Nemzeti Bizottság a népügyészség, ill. a népbíróság sajtó- és intellektuális szakreferensévé nevezte ki.
- ²² Budinszky Sándor rendőrségi kihallgatása, 1945. június 27. (BFL XXV. 1. a 4891 – 1945. 33)

- ²³ Budinszky népbírósági iratai között található Szilágyi Ödönnek a népbírósághoz eljuttatott sorszám nélküli, hivatalos, fejléces levélpapírra írott beadványa: „Hosszú idő óta kutatok a régi *Rádióélet* lappéldányok után, hogy Budinszky Sándornak olyan cikkeit is megtaláljam, amelyekkel kapcsolatban nem hivatkozhatik arra, hogy az valamilyen hatóság parancsára íródott. A lappéldányok az ostrom alatt elpusztultak, de most, a mai tárgyalás után végre mégis a kezembe került a *Rádióélet* 1941. december 19-i és 1943. június 16-i száma, amelyekben minden kétséget kizáró módon jószántából írt, visszaemlékezései közben. Ezt a két lappéldányt a ma délelőtt elhangzott tanúvallomás alátámasztása végett betekintésre idemellékelten megküldöm.”
- ²⁴ Somogyváry (eredeti családneve: Freissberger) Gyula 1895-ben született. Az első világháborúban katona volt. Kozma Miklós a többszörösen kitüntetett, tehetséges fiatalembert 1920-ban parlamenti tudósítónak és szerkesztőnek alkalmazta az MTI-nél, majd a Rádiónál. 1928-tól főként a műsorra kerülő irodalmi művek lektorálását végezte. Magyaros nevét 1929-ben vette fel, mikor vitézi címet kapott. 1934-ben Kozma kérésére átvette a prózai osztály vezetését. Később, igazgatói rangban a rövidhullámú adások megszervezője és irányítója volt. 1935-ben, a csornai körzetben kormánypartí országyűlési képviselő lett. 1938. március 1-jétől nem teljesített szolgálatot a Rádiónál, mivel tartalékos századosként a vezérkarnál katonai beosztást kapott. Ismertségét a közéleti tevékenysége és rádióműsorai mellett elsősorban Gyula vitéz néven publikált népszerű regényei és gyakran előadott hazafias versei keltették.
- ²⁵ Az Ideiglenes Nemzeti kormány 530/1945. ME. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről. Ennek készítése a belügyminiszter 20.178/1945/1. BM. számú körrendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek és filmek megsemmisítéséről. (*Magyar Közlöny*, 1945. július 25.)
- ²⁶ A 81/1945. ME. sz. rendelet 11. § szerint háborús bűnös az is, aki „az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett” illetve „aki mint a kormány, országyűlés tagja [...] részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta”.
- ²⁷ Titkos, kormányzati rádióról ír, de Somogyváry nevét nem említi Gábor (1998, 42). Az általa ismert, illegális Magyar Szabadság Rádió 1942 augusztusában kezdte meg adásait. „1942 nyarán Kádár Gyula és Ullein-Reviczky Antal, Kállay Miklós beleegyezésével, tárgyalásokat kezdett Peyer Károllyal és Szeder Ferencsel egy titkos rádióadó felállításáról. A megegyezés értelmében néhány, a VKF 6 által szerkesztett próbaadás után Kállay Miklós kinevezte Makkai János kormánypartí, németellenes képviselőt főszerkesztőnek. Helyettese a *Pesti Hirlap* munkatársa, Pisky-Schmidt Frigyes szociáldemokrata újságíró lett. A külső munkatársak között volt a szociáldemokrata Faragó György és Gábor Róbert. Bemondóként Pisky-Schmidt mellett Székely Beáta működött. A titkos rádió haditudósító osztálya a budaörsi repülőtéren melletti Lanáriai-telepen kezdte meg működését, Magyar Szabadság Rádió néven.” További kutatást igényel annak tisztázása, hogy a két titkos rádió azonos-e. A titkos rádió létét memoárjában megerősíti Kádár Gyula (1978, 494–495), a VKF 6. osztályának egykori parancsnoka is.

- „... a háború szolgálatában” Főszerkesztői értekezletek 1942. szeptember 22.–1943. augusztus 25. (2007) Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Joó András. Budapest, Napvilág Kiadó – Magyar Távirati Iroda
 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) V-101545
 ÁBTL V-129749
 ÁBTL 3.1.9. V-17608
 A Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei. 1944. december 23.–1947. május 31. (2003) Budapest
 Budapest Fővárosi Levéltár (továbbiakban: BFL) XVII. 789. 1. doboz
 BFL XVII. 789. 3. doboz
 BFL XVII. 789. 5. doboz
 BFL XXV. 1. a. Népbíróság 3036/45
 BFL XXV. 1. a. 4518 – 1945
 BFL XXV. 1. a. 4891 – 1945.
Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1947. június 2. – szeptember 19. (2000) Budapest, Magyar Országos Levéltár
 Fehér Csaba 2006: A demokrácia hullámhosszán. Rádiók felelősségre vonása a második világháború után. In: *FONS XIII.* 2006. 1. sz. 61–124.
Frigyesy János emlékirata, 1974. Gépirat. Magyar Rádió Archívum, Szabó Miklós gyűjtemény
 Gábor Róbert 1998: *Az igazi szociáldemokrácia – Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen 1944–1948.* Budapest, Századvég Kiadó
Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. (1992) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
 Jegyzőkönyv az MTI alkalmazottainak igazoló bizottsági vizsgálatáról, 1945. február 10. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PTL) 721 f 1/205 ő. e.
 Kádár Gyula 1978: *A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Budapest, Magvető
 Kelen Péter Pál tájékoztatója Ortutaynak, illetve levele Balogh István államtitkárnak. PTL 721 f. 210. ő. e.
Képes Figyelő, 1945. október 27.
Kis Újság, 1946. január 26.
Magyar Közlöny, 1945. július 25.
 Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Bfv. X. 2081/1994/4. szám
Magyar Nemzet, 1945. december 1.
Magyar Nemzet, 1946. augusztus 29.
 Major Róbert jelentése, 1945. augusztus 27. In: *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei.* Szerk.: Gáspár Ferenc és Halasi László. Budapest Fővárosi Levéltára, 1975.
 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei (2003). 1944. december 23. – 1947. május 31. Budapest, 2003.
 MR Irattár. Kivonat az 1944. április 26-i vb. ülés jegyzőkönyvéből. (jelzet nélkül)
 MTI 1939. február 27. Tudósítás a visszacsatolt felvidéki területen a közszolgálat ellátása céljából szükséges állások szervezéséről szóló kormányrendeletéről
 MTI 1940. szeptember 23. Teleki Pál beszéde Marosvásárhelyen. <http://archiv.1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> (Letöltés: 2012. május 20.)
 Náray Antal vallomása. *Múltunk* 2006/3.
Népbírósági Közlöny, 1945. november 24.
Népbírósági Közlöny, 1945. december 22.

Népbírószági Közlöny, 1946. február 23.

Ortutay Gyula levele Paganí Frigyeshez, 1945. március 25. In: *Frigyesy János emlékirata*, 1974. Gépirat 59. oldal. Magyar Rádió Archívum, Szabó Miklós gyűjtemény

Papp Gyula 2009: Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *AETAS*, 2009/2.

Szabad Nép, 1946. augusztus 29.

Szabadság, 1945. augusztus 9.

Szabad Szó, 1945. szeptember 28.

Szabó Helga 2002: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. *Társadalomtudományi Szemle*, 2002/2.

Szalóczy Pál 2005: *A leírt szöveg felolvasandó. Mikrofontörténetek a Magyar Rádió hőskorából*. Budapest, Athenaeum 2000 Kiadó

Szirmai Rezső 1993: *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben*. Budapest, Pelikán Kiadó

Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. július 20.

Világ, 1945. szeptember 27.

Világ, 1945. december 15.

Zinner Tibor 1982: Háborús bűnösök, népbíróságok. *História*, 1982/2.

81/1945. ME. számú rendelet

1080/1945. ME. számú rendelet

1440/1945. ME. számú rendelet

5900/1945. ME. számú rendelet

6750/1945. ME. számú rendelet

10 000/1947. Korm. sz. rendelet

(A tanulmány az OTKA támogatásával készült. Szám: T/F 043599)

Éjféltor az üvegyárban, 1908